

MONOSTORI IMRE

A boldogtalan

Király István: Napló 1956–1989

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

A 2017-es Budapesti Könyvfesztivál, majd a Könyvhét egyik szenzációja bizonyára Király István kilencszáz oldalas naplója volt. Napló az 1956 és 1989 közötti időkből. Nagy hiátusokkal, megszakításokkal ugyan, ámde a kihagyások is beszédesek. A hagyatékból Babus Antal és Soltész Márton vették szakszerűen munkába a kéziratot: Soltész szerkesztette (igen gondosan), Babus írta a mintaszerűen eligazító utószó-tanulmányt. Katona Ferenc az angolul írt részeket (Király ily módon is gyakorolta az angolt) fordította magyarra (Király Júlia szerint bravúrosan eltalálva édesapja stílusát: valóban nem lehet észrevenni, melyik rész íródott magyarul, illetve – számos hibával és egyszerűbb nyelvezettel – angolul). Munkatárs volt még T. Tóth Tünde és Agárdi Péter.

Köszönet illeti az örökösöket, akik nemcsak hozzájárultak e napló megjelentetéséhez, de sokat segítettek filológiai kérdésekben is. Azt írják az előszóban, hogy semmi olyan dehonesztáló részlet vagy epizód nincs édesapjuknak ezen munkájában, amelyet titkolni kellene, vagy amelyeknek lényegi elemei ne lettek volna ismertek szűkebb-tágabb ismeretségi köreikben. S van egy perdöntően fontos megjegyzésük, érvük a kiadás mellett: „a napló a Kádár-kor elképesztően pontos tükré”. Azokkal az előolvasókkal is egyetérthetünk, akik azt mondták: „Megrendítő írás”. Tehát Király István leányai úgy döntöttek, hogy a közre is tartozik édesapjuk magánélete, „magángondolkodása”. Az olvasó és a „szakma” szintén a megjelentetés mellett szavazott volna: valóban jelentős mű került elénk: sokkal több ugyanis ez a napló a szokásos följegyzéseknél, hiszen mélyreható dráma kavargó és hullámszik benne. Egy jelentős személyiség nagy belső drámája. Elejétől a végéig az. Szín-darabba, filmre kívánczó nagy viaskodás ez. Viaskodás önmagával, eszméivel, környezetével s korával. Telis-tele lírai (néha tán érzélgős) futamokkal, pedagógiai szándékkal, heves érzelmekkel, nárcisztikus szenvedésekkel és szenvedélyekkel, ideológiai burjánzásokkal, önnevelő kurzusokkal, erőpazarló film- és színházi elemzésekkel, groteszk felhangokkal, naiv vallomásokkal és álhitekkel, némelykor gyűlölettel, máskor megnyugtató tisztázásokkal – s a tragikus befejeződéssel. Egyszóval: Király István *Naplója* kitűnő, izgalmas és rendkívül tanulságos olvasmány. Továbbá: csaknem mindvégig telítve van az olvasó számára szinte érthetetlen naivitással és idealizmussal: az Eszme és a Párt iránt. Méghozzá szívós és rendíthetetlen következetességgel. Hajlíthatatlansággal. Még akkor is, amikor már napnál világosabb minden. Már mindenki látja, csak ő nem akarja látni. Legálábbis jó ideig nem vallja be naplójában. Magyarázat bizonyára erre is van. Vallomások és feljegyzések mindenképpen. Amelyeket az olvasónak kell értelmeznie.

1956 ősze és az azt követő hetek-hónapok megviselték Királyt. Tudható, hogy végigrettegte a forradalmi időket. Félt a személyét érintő atrocitásoktól is. Aligha véletlen, hogy ezekről az időkről alig vagy inkább semmit sem írt a *Napló*ban. Ha szóba hozza az eseményeket, inkább csak moralizál, tanulságokat próbál levonni, biztatja önmagát, erősíti a hitét a kommunista eszme tökéletességében. Erősen figyeli önmagát is. Erkölcsi kérdéseket boncolgat. Bátorságra serkenti magát. Mindazonáltal nem lehet a szőnyeg alá söpörni a konfliktusokat. Nem lehet hallgatni. Magával is porlekedik: „S a gondolataidat mi foglalkoztatta: csak a mellőzésed. Szégyelld magad!” Majd: „A kommunizmus nem valami rossz szándékú erő, amivel a nemzetnek kénytelen-kelletlen meg kell alkudnia, hanem az emberiség jövője, amit büszkén kell vállalnia.” Kossuth-díjas tudós, de Budapesten nincs maradása, Szegeden tanít az egyetemen három évig. Félelemben él, ha nem érzi maga mögött a kommunista pártot. A párt bizalmát. A párt figyelmét. Amelyek nélkül mint kommunistának nem lehet jól dolgoznia. S e bizalmat ki kell érdemelni! Így úszik be a népi írók ellen kiadott hírhedt párt-határozat megírásának feladata 1958-ban: fölüeny nagy tudással, szakismerettel készíti el egymaga (a többiek csak segéderők voltak). Elsősorban a nagyra becsült, egész életét befolyásoló jótékony szellemének, Németh Lászlónak megtámadásával, pellengérré állításával. Holott Király igazán ismerte és magasra értékelte Némethet. (Volt úgy, hogy kiállt mellette korábban, s pártolta

AKNAY JÁNOS, Emlék, 2016

AKNAY JÁNOS, A megváltó Krisztus, 2017

műveinek megjelenését később is. Igaz, örökös ideológiai jellegű átnevelési szándékkal és egyes műveinek bizonyos átalakíttatásával.) Mégis, a fő sodorban most durva módon alkalmazkodott a párt ideológiai és politikai igényeihez. (Ugyanakkor Németh Lászlótól valamilyen értelmezhetetlen „helyállást” vár, mivel „élete eddig nagy pátoszú balanszírozás”). Rosszulesik neki, hogy mindezért az ítélkező munkáért nem kapott a párttól dicséretet. Ugyanakkor – egészen majd a végső személyes elszámolásig – egy szó sem esik a forradalomról, magáról erről a szóban forgó pártdokumentumról sem, és különösen nem Nagy Imréről kivégzéséről. Módszeresen regisztrálja a megsértődésre alkalmas eseteket. Szorong. Nem ő utazik a szovjet írók kongresszusára: nem elég jó a pártnak. Ellenállása azonban kimerül abban, hogy – bár meghívták a tribünre a május elsejei felvonulásra – ő csak azért is (öntudatosan) a tömegben menetel. S egy nagyon fontos elszólása (1959 augusztusában) Kádár Jánosról: „Nem vállalja elég bátran a szocialista múltat, az 1949–1956 közötti esztendőket.” Király viszont egész életében vállalta: kulturális magánpolitikájának egyik pillére éppen ez. Egy másik – szélesebb körű – axiómája, legbenső támasza, erős hite: a szocializmus mint világ- és embermegváltó eszme és mindennapi életforma. 1961 elején ezt kérdezi önmagától: „Igaz-e, hogy a szocializmus csak az anyagi nyomorúságot szünteti meg, s a lelket nem? Nem igaz. A legtöbb lelki szenvedést az individualizmus okozza. S a megvalósult szocializmus ezt győzi le.” Tolerálható-e ez az erős hit, ez a vakhit? Talán még igen: ezek még a várakozással teli hatvanas évtized első éveit.

A Kortárs főszerkesztői posztját azért vállalja el 1961 végén, hogy bizonyítson a pártnak. Azt vallja ugyanis, hogy a kontinuitás a magyar kultúrában fennállott ama ötvenes években is, ámde most nem szabad olyan látszatot keltenie, mintha ő szemben állna az éppen létező Kádár–Aczél-féle kultúrpolitikával. Emiatt mond igent a felkérésre: „meg kell csinálni a szocialista irodalom forradalmát”. De mint főszerkesztő viszonylag hamar megbukik. Nemhogy „forradalmat” nem tud csinálni, de az írók is neheztelnek rá. Hasonló gátlás, szorongás dolgozik benne itt is, ekkor is, mint valamennyi szellemi és politikai vállalkozása közepette úgyszólván mindvégig. Állandóan dorgálja, neveli, oktatja – önmagát. Miközben ki-kitör belőle a düh és a keserűség. A karrier (a szakmai és a személyes) minden a számára. S aki ezt akadályozni látszik, azt ellenségként kezeli. S akinek anynyi efféle emberrel van kapcsolata, mint Királynak, annak állandó elfojtási kényszere is van. Mint Királynak. S folyvást ingerlékeny. Mint Király. Emberi kapcsolatai rendkívül tágasak, ám rendkívül szelektáltak is. Gyakran minősít le másokat. Sőt, még gyűlölni is képes. Szeretni alig. (Talán csak az ő szakmai és közéleti-politikai világát nem veszélyeztetők, a nálánál kisebb formátumú szereplők és a tanítványok egy csoportja kivétel.) Keresztury Dezső például az ő szemében a koalíciós korszak embere, Huszár Tibor sztálinista, Kosáry Domokos kártékony Szekfű-utód, Darvas József mitugrász, Köpeczi Béla nagyképű és közhelyes. Ki nem állhatja Németh G. Bélát sem, nem szereti Tamás Attilát, nem becsüli Illyés Gyulát (aki egyszer a hetvenes évek végén azt mondta neki: „Itt az idő, hogy felnőj! Meddig akarsz még kiskorú maradni?”), nagyon nem szereti Fekete Gyulát, s hevesen gyűlöli Fodor András. Róluk mind-mind ítéletet mond. S Pozsgay Imre az egyik legveszedelmesebb politikus, megátalkodott ellensége a pártnak és a szocializmusnak. Czine Mihály viszont bármit tehet vagy mondhat, neki megbocsát, sőt érte, mellette többször (sokszor) kiáll. Ugyanis ragaszkodik „alvág”-szociológiai eszméjéhez, leginkább ezzel táplálja plebejus ösztöneit: „életed iránytűje: a hűség az alvághez. Ennek jegyében mindig tudni fogod, mi a teendő.” Tehát Czinének (és a „Czinéknak”) – ezen „alvág”-szociológiai teória miatt van előkelő helyük a bontakozó nagy szocialista közösségben. (Holott Király meglehetősen semleges érzelmekkel beszél róla, személyes fájdalmai is vannak miatta, sőt, emberi gyöngeségeit sem rejti véka alá.) Németh László írói kvalitásait már ifjú korában fölismerete és megszerette, s mindvégig nagyra becsülte. Többször szólalt meg az érdekében a nehéz időkben a háború után. Szerette volna, ha Németh megszereti őt. S szerette volna, ha hajlik az ő többféle erkölcsi világa felé. Szerette volna megszabadítani ideológiai „tévelygéseitől”, mintegy a helyes útra terelni. (Németh tett ugyan írói engedményeket, de eszmeieket és erkölcsieket nem.) Király ezen a fronton, személyes és munkakapcsolatában sem tudott önmagán felülkerekedni. Nem tudott jólesően, szívből, természetes tartóssággal szeretni. S nem tudta más érdekek érvényesülését elviselni. Messze állott a türelem gyakorlásának mindennapjaitól. (Vannak olyan fényképek Királyról – a *Napló*ban is egy –, amelyek inkább felügyelő éberség, semmint békéltető, megbékélő, derűs érzelmi állapot ül ki az arcára.)

Visszatérő elem ebben a *Napló*ban a szenvedélyes önbírálat, sőt az önostorozás. Például: „félsz a gyávaságod miatt, főleg mert rohadt kis piti ember vagy”. Rendszeres bejegyzésekként szerepelnek

az önréningek különféle változatai. Az önkritika, az önbuzdítás és az önmegvalósítás különféle lehetőségei és módszerei. Egy nem kívánt rádiós szereplés indoklása például: „mégis meg kell próbálnom meghódítani valahogy a népszerűséget”. Majd: „nem jó, de nagy tudósnak kell lennem” (kiemelések az eredeti szövegben). Másfelől: pátoszos puritánság, népszerűtetet mint erkölcsi előírások. Teljes őszinteséggel, sőt túlhajtott meggyőződéssel és akarással. 1970. november 15.: „Miben lehet összefoglalni pozitív céljainkat? Egy világ megteremtése, melynek központi parancsa: az ember-tisztelet. Külpolitikailag ez állít az elnyomott népek, a harmadik világ mellé; belpolitikailag ez teszi fő feladattá a szocializmust, annak értelmes életet adó válfaját.” Király világgképének valóban ez a veleje.

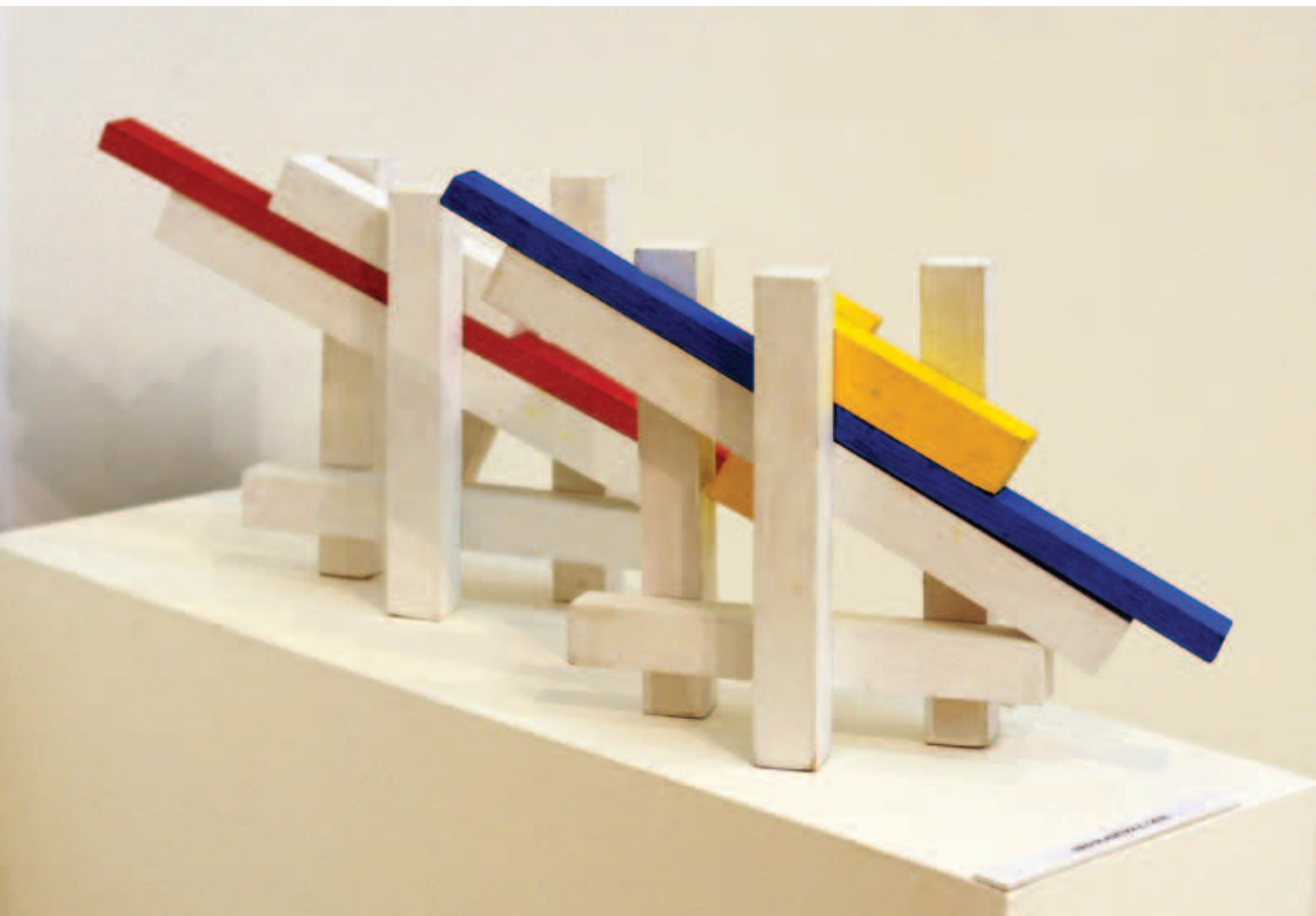
Ezekhez a kommunista ideákhoz, valamint saját karrierje emeléséhez politikai szövetségesek kellett a legfőbb körökből. Mindenekelőtt a sokat próbált és az idők során több vezető poszton működő Aczél György. Király főbiásan ragaszkodik hozzá. A felesége már a szemébe is vágja, amit ő magában folytat és logikailag összeköt: „Miért dolgozol Aczélnek?! Mert opportunistá vagy. Ez az igazság. Ne áltasd magad! Lásd magad kívülről.” Ezek a mondatok vészt jelző, kijózanító erejűek lehetnének, mert egy nagy szellemi formátumú ember boldogtalanságával vannak átítva, s tárják – végül is – az érdeklődő olvasó elé Király István lelki világának alapszínét. Igen: opportunistá, megalkuvó, karrierista; ezzel számot is vet. De – képzeletében – ellensúlyként a nagy idea és a kommunista párt érdeke, a magyar szocializmus ügye és jövője van ott a mérlegen. (Valóban ott van? „Objektíve” természetesen nincs ott, de hogy Király hite szerint ott van-e?) Bár utálja saját sorozatos megalkuvásait, a mérhetetlenül nagyobb célok érdekében mégis ezeket gyakorolja. Személyiségének, cselekvési motívumai rendszerének és társadalmi, emberi kapcsolatainak ez a választás és döntés a filozófiai, társadalmi és morális fundamentuma.

De nézzük csak közelebbről az Aczél-komplexust! Aczél György ugyanis ennek a naplónak az egyik „vörös fonala” (vonala), amely végighúzódik az elejétől a végéig. Számos fénytörésben s még számosabb érzelmi és intellektuális töltéssel. Már az elején átlátható ez a komplexus: Király tisztelve, szeretve utálja Aczélt. És fél tőle. Majd alkalmazkodik, és minden feltételt elfogad, minden kérést-parancsot teljesít. Kezdetben szorong a saját múltja miatt: nihilizmus, züllés, „dzsentroid-középosztály egyvelegéből” való származás, népiesség. Aczél vigasztalja, bátorítja: „legyek végre felnőtt, s ne csodálkozzam rajta, hogy az emberek nem szeretnek annyira, mint amennyire én önmagam szeretem. Keményebbnek kell lenni. Jobban felnőttnék. S teljesen igaza volt.” Döbbenetes (legalábbis különleges) vallomás ez is. És folyton-folyvást jövőgetnek a különmunkák Aczéltől. Nemegyszer megalázó módon: küldönc útján. S hogy reggelre készen legyen. Aczél alaposan próbára teszi Király tűrőképességét. Miközben Földváron nyaraltatja. Király: végül is mint kommunisztát vagy mint barátot dolgoztatja őt Aczél? S egyre többször és egyre többet. „Reggel Aczél telefonál. Kitér belőlem a keserűség, mindent kipakolok, csak bedolgozónak fogad el, de nem egyenrangú fegyvertársnak.” Pándi Pált igen. Ő az igazi bizalmasa. („Együtt vagyunk nála. Feltűnően Páandinak ad előbb kezét. Holott mind kor, mind egyéb ok miatt az első kézfogás engem illetett volna inkább.”) Pedig: „Páandinál minden vonatkozásban többet érek”. Fájdalom és féltékenység: „valójában csak használ, de nem szeret”. Aztán már ezzel az érzéssel is tovább tudja működtetni magát. Sőt, már Kádár Jánosnak is dolgozik – Aczélon keresztül. Barátkozik s megbarátkozik a bedolgozó szereppel. 1972 tavaszán már együtt vadásznak Sopronban. „Este Gyurival. Sopronban: alvás a vadászházban. [...] Hajnalban vadászat Gyurival. [...] Sopron. Délután vissza Gyurival, Újhelyi Szilárdal. [...] A kocsi Aczél vezet. Kiténően vezet.” Jóval később is küszködik Aczél személyével és szellemével. Rájön, ha érdeke úgy kívánja, Aczél hazudik. A politikai játszmákban rendszeresen. Kihasztnálja és szembefordítja szövetségeseit. Király elmereng: Czine köreibben szeretik őt, de Aczél nem szereti. Pedig akként lenne boldog. Aczél baráti ölelése nem őszinte. Egyszer azt mondta neki: „választanod kellett köztem és Czine között, és te Czinét választottad.” S Király is tudja: ez a választás korántsem csak Czine Mihályt érinti, nem csak róla szól. Király rendszerezi és indokolja, mik a kifogásai Aczél politikájával szemben. Aki persze továbbra is ki- és felhasználja, igyekszik befolyásolni őt. Mindvégig, s nincs tisztázás, nincs kibeszélés. Nem is lehet: Király „be van kötve” Aczélhoz, nélküle nem képzelhető el az élete. Azél 1974. márciusi lecsúszása után sem szakadnak el egymástól. (Sőt később, 1980-tól szinte már a bizalmasa az időnként még lejjebb csúszó Aczélnek. Aki egyszer [1984-ben] telefonon – Királyra is érvényesen – ekként summázza a helyzetet: „Hiába, Pista, mi már kiöregedtünk. Át kell adni helyünk a fiataloknak.”)

ÉZSIÁS ISTVÁN, MADI relief (Dallas), 2008 és Dinamikus relief, 2008

ÉZSIÁS ISTVÁN, MADI plasztika II., 2016

ÉZSIÁS ISTVÁN, *Esprit geometria*, 2015

Király a hetvenes években alkotóerejének teljében van. Örökös aktivitás, mindenhol ott van, mindenkivel kapcsolatban van – ez az élete. Sokat dolgozik. S nagyon szereti ezt az aktivitást. Az irodalomtörténeti fő munkaköre és kutatásai, nagy formátumú szakmunkái mellett – számos politikai, történeti, társadalmi, ideológiai jellegű vitában vesz részt. A legjelentősebb a hetvenes évek elején a Molnár Erik-vitát („nacionalizmus-vita”) követő „szocialista hazafiság” vita, majd az erre rátelepedő, ezt túlhaltó a „mindennapok forradalmisága” teória felépítése volt a részéről. (Kevesen tudták eddig, hogy a Molnár Erikkal és körével szemben megfogalmazott álláspont – a *Hazafiság és internacionalizmus* – a Kortársban való publikálása nem Aczél akarata szerint történt, ő ellenezte az itteni közlést, hanem ebbe Kádár János is beleszólt: neki rokonszenves volt Király nagy tudása, szilárdan érvényes hűsége a kommunista párt és az eszme iránt.) A publikálás után, 1973 novemberében Kádár személyesen fogadta. (Több mint érdekes egybeesés, hogy a következő év tavaszán leváltják a „reformereket”: Nyers Rezsőt, Fehér Lajost és Aczél Györgyöt. Távolról ugyan, de mégiscsak illik a képbe Király fent említett ideológiai vonala: nem a nyugatiasodás, hanem a szocialista hazafiság; nem kozmopolitizmus, hanem proletár internacionalizmus.) Nagy pillanata a *Napló*nak a Kádárnál tett csaknem két és fél órás látogatás felidézése, rekonstruálása: Király tíz oldalt szentelt ennek. (Rejtély egyébként, hogyan tudta ilyen pontosan és színesen, elevenen felidézni az ott elhangzottakat. S mondhatni: szinte szerkesztett változatban.) A téma a kommunista morál, a párt szerepe, s hogy 1956 ősze azért nem lehetett forradalom, mivel egy forradalomban élő hatalmat akart megdönteni. Csupa olyasmi, amiben Király is élt és gondolkodott. Közel volt ehhez az eszményhez annak indoklása, hogy (a várhatóan sok haragos és ellenség ellenére) miért vállalja el a Szovjet Irodalom című folyóirat főszerkesztői tisztét. Röviden: „Megvan az ízlésem ahhoz, hogy megmutassam nekik, hogy ezt nem a Szovjetunió érdekében teszem, de a Szovjetunió mellett vagyok, mert a szocializmus és Magyarország mellett vagyok. És meg kell mutatnom, hogy ez azt jelenti: nemcsak népszerűsíteni akarom a Szovjetuniót, de barátokat akarok szerezni a magyar ügynek.” Látható: színtiszta idealizmus.

Király István a magánéletében is érvényesíteni kívánja a „szocialista módon élni, dolgozni, tanulni” jelszót, parancsolatot. Egybehangzónak mondható vélemény, hogy jó és kedvelt tanár az egyetemen, az érdemes tanítványokkal s beosztottjaival külön, magánemberként is foglalkozik (a lakására is járnak); vezető szakmai tekintély (igaz, nem kedveli mindenki, sőt vannak ellenfelei, ellenségei is), tanszéki értekezletein őrzí a vitaszellemet. Akadémikus, hosszú ideig országgyűlési képviselő. S ami a leglényegesebb: ő *megalkotta*, megírta az életművét. Először a *Mikszáthot*, majd a négykötetnyi (még így is hiányos) *Adyt*, aztán a *Kosztolányit*, majd hosszú értekezéseket *Szabó Dezsőről*, *Németh Lászlóról*. És számtalan kisebb szakmunkát, tanulmányt. Sokat forog társaságban: hol ő megy, hol hozzá jönnek. Ugyancsak szereti a színházat, rendszeres opera- és hangverseny-látogató, sok filmet néz a televízióban is (a látottakról-hallottakról kis kritikákat kanyarít a naplóba), rádiókat hallgat. Már nem dohányzik (és kevesebbet iszik), rendszeresen sportol: tornázik, úszik, télen sízik, nyáron evez, kirándul. Hatalmas külföldi utakra is vállalkozik. Erre szokták mondani, hogy teljes életet él. Csakhogy ezek az elfoglaltságok sem egészen önmagukért valók. A teljes élet élésének körébe nála beletartozik a lehető legtöbb információ összeszedése: életösztone ezt követeli tőle. Értékel, szelektál, rendszerez, jellemez, följegyzéseket és vázlatokat készít: egy hatalmas információs hálót igyekszik létrehozni, fölépíteni. Rendkívül érzékeny a mendemondákra, pletykákra, apró hírekre, a személyi (és személyes) kapcsolatok várható alakulásaira. Igyekszik jól informált stratégia lenni. S ő maga is él a mások informálásának lehetőségeivel s eszközeivel. Ez a képzeletbeli háló állandóan rezeg valahol, s úgy érzi, ott kell lennie mindenhol, mindenről tudnia kell. Mert csak ekként érzi magát biztonságban. Ismét eljutottunk tehát személyisége egyik legjellemzőbb létállapotához: a szorongáshoz. Nagyon feltűnik a *Napló*ban még valami fontos momentum – talán összefügg az iméntivel? –: a szinte teljes humornélküliség. A humornak mint a személyiséget színező attitűdnek és lelki állapotnak a hiánya. (Újra érdemes emlékeztetni a Király Istvánról készült fényképekre: nagyon ritka a felszabadult, őszintén vidám, önmagát elengedő, netán tiszta derűvel mosolygó portré. Majdnem mindig van valami különös műviség mosolyaiban. Király ebben a hangulatban élhetett mindvégig, a *Napló* szerint legalábbis, tartósan nem tudott ettől szabadulni.)

A köz- és magánélet megélésének neheze a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől következt számára. Szemmel láthatóan megszaporodnak a naplóba írt *kérdések és kételyek*. Legfőképpen a hazai politikai fejleményekkel, a Nyugattal és a Szovjetunióval kapcsolatban. Ezekkel

párhuzamosan az ő közérzetét érintők is. Sokat foglalkozik – ismét – önmagával. Saját nemzedéke, úgy érzi: a bibliai Mózesé. Úgy érzi, közügyekben nem áll mögötte senki. S a kulcskérdés: „a létező szocializmus valóságának és történelmi útjának a megítélése”. Megjelenik a politikai ellenzék. Király egyre többet töpreng, gondolkodik, mit kellene csinálni az országban s a párt berkein belül. Fejben, gondolatban sok mindenre talál megoldást. Nem lankad, nem hagyja abba a szocializmus lehetséges reformjának óvatos gondolati, egzszersmind magányos alakítgatását. Miközben édesanyja temetésén a barátai közül nem jelent meg senki. Még Czine sem. Mások temetésén (Nagy Lászlóén, Illyésén) úgy áll és helyezkedik, hogy jól lássa, ki ki mellett áll, ki kivel vált szót. (Az információs hálót itt is szövege-ti, működteti.) Magányos. „Az értekezlet után leültünk Czinével és Bodnárral. Társaságukban éreztem, mennyire egyedül vagyok. Úgy érzem, nincs önazonosságom, az alapoktól kell felépítenem magam.” S a nyolcvanas évek második felére visszaáll, újra előáll számára a kezdő személyi trojka: Aczél, Pándi és Szabolcsi. Ezek a nevek és a hozzájuk kapcsolható helyzetek és életutak azt mutatják, hogy Király nem (ő sem) tud, nem képes „kitörési” lehetőséget találni. De azt is jelzik, hogy nem képes sem ő, sem a politikai „elit” valamilyen lényeges megújulásra vagy átalakulásra. Király megmarad konzervatív idealistának. Holott nagyon óhajtaná a megújulást.

A nyolcvanas évek közepén a *Napló*ban számot vet 1956-tal. Az analógia napnál világosabb. Az apropó pedig ama Nagy Gáspár-vers. Mereven elzárkózik a legcsekélyebb elfogadástól, méltányolástól. Éppen ellenkezőleg. Nem politikai, hanem hatalmi kérdésnek tekinti a kádári vonal működését. Legfőbb érvei sorban. „1) '56-nak s Nagy Imrének nem az volt a bűne, hogy a személyi kultusz bírálatát adta, s hogy reformokat akart, hanem az, hogy nem húzott éles, határozott határvonalat a kapitalista restauráció felé. 2) Sőt: a Varsói Szerződésből való kilépést proklamálva minden határt eltörölt ebbe az irányba. Szabad pálya nyílt a kapitalista erők számára. 3) Kádár ezeket a határokat kellett hogy vitathatatlaná tegye: a) 56 ellenforradalomra nyilvánításával, b) a Nagy Imre-ítélettel. A maga reformpolitikáját – a szocialista reformpolitikát – így bontakoztathatta ki. 4) Ennek a kérdésnek lényege: nem morális szempont, de politikai. 5) Ennek a határvonással [való] megkérdőjelezése: ismét szabad tér nyitása a kapitalista restauráció számára. A nacionalista reformpolitika revizionista-ellenforradalmi politikába megy át ilyképpen. Éppen ezért: ez hatalmi kérdés.” A dogmatikus Király nagyot téved '56-tal kapcsolatban, de jól érzi meg jelen kora történetpolitikai tendenciáját: a szocializmus bukását és a kapitalizmus visszatérését. (Miként jól látta már korábban – számos utalás van erre a *Napló*ban is – a hatvanas évek végén a Nyugat *alkonyát* is.)

1984. május 30.: A tervezett Hitel folyóirat szerkesztőinek esetleges névsoráról beszélgetnek, s Király megriad: „De látom a csöndes eltévedést. [...] Népfrent – kommunisták nélkül. Urbánus–népies ellentét, de a kommunisták ellen. Keserűség bennem. A feleslegesség [érzése].” Négy év (!) múlva még mindig a hazai kommunista párt sorvadását észrevételezi: „Lesz egy párt a népiek és egy másik a szociáldemokraták számára. Csak a kommunistáknak nincs pártjuk.” Egy délutáni pártcsoport-értekezlet után (1986. október 28.) keserűen jegyzi meg: „A párt széthullását érzem. Itt már mindenki inkább ellenzéki. Vagy meg sem jelenik.” Ezzel párhuzamosan már egy kandidátusi védés közben is leszavazzák, az írószövetségi választmányba nem választják be. Nem hívják meg Kádár János születésnapjára. Az írószövetség választmányába még kooptáltan sem kell. Konzekvenciája: „Az egyenleg csak így alakulhat: csöndben kell lennem, mozdulnom sem szabad. El kell fogadnom minden gesztust, ami felém irányul, de többé nem szabad kezdeményeznem.”

Dolgoztatja magát *mégis*. (Az elhíresült – a munkásságában szerinte történelmi érvényességű – építkező formulája: a „mégis morál”?) Megcsuszamlott minden stabilnak látszó alap és felépítmény. Király István azonban továbbra is a párt funkcióinak, szerepeinek lehetséges tartalmi kérdésein töpreng. A párt lehet: 1) történelmi párt a szocializmusért (ideologikus párt); 2) politikus (taktikázó, változó) és 3) személyes érdekek pártja. Ő maga csakis az elsőt tartja érvényesnek. Miközben jól látható a hamarosan bekövetkező itthoni politikai összeomlás. És Gorbacsov is győzött a Szovjetunióban! Egy évvel halála előtt fontos dolgok válnak világossá a számára. A tények és a folyamatok meggyőzik, megvilágosítják. Logikusan elemző feljegyzései most indulatmentesek, viszonylag nyugodtak. Nagyjából akkor, amikor tüdőrákot diagnosztizálnak nála. És ez a Király – saját szerepeit tekintve – a legrokonszenvesebb szereplője ennek a naplónak. „Először nézek önmagamban szembe a kérdéssel: a párt lemondhat a vezető szerepről.” S egy másik hasonlóan súlyos belátás: lehetséges egy Szovjetunió nélküli Magyarország. „Először érzem lehetségesnek M[agyarország] »finnországosítását«. Azt a koncepciót, hogy a maga békekoncepciójában a SZU elfogad egy

kényszerű, rossz szövetséges helyett egy jóindulatúan semleges Magyarországot.” S nekimegy Király egy harmadik nagy tabutémának is: „Kezdem érezni: nincs semmi más megosztó ellentét a magyar társadalom értelmiségi felszínén: csak urbánus–népies. [...] A politikai színezetek háttérbe szorulnak, mikor urbánus–népies ellentétről van szó.” 1989 nyarán, a lengyelországi választások után erre a következtetésre jut: „A kommunista rendszert sem az erőszak, sem a liberalizmus nem tudja menteni: mindkét út járhatatlannak látszik. – Mi az egyéni válaszom? Politikai kiutat nem látok, csak a történelemhez való fellebbezés marad. Politikai reménytelenség – történelmi remény: ez a tragikus optimizmus jellegzetes szituációja.” Tragikus optimizmus! *Valamit* fönn kellett tartania legbensőbb önmagából: egész élete legfőbb ideájából, de már csak a „történelemhez” fellebbezhet – jellegzetes menekülési formája ez a vesztes életutaknak: egy irodalomtudósnak pedig különösen. Az 1956-tal kapcsolatos álláspontja viszont semmit sem változik: antikommunista jelenség volt, s vállalása manapság is ugyanazt jelenti. Sőt, még durvább minősítést is megkockáztat. „Meggyőződésem: a »mártírok« többségét deklasszált vagy lumpen elemek adták, s nem a munkásosztály.” Nagy Imre újratemetésekor valamelyest árnyalja véleményét személyéről, ám ez csak érzelmi s nem lényegi, nem elvi elmozdulás a korábbiakhoz képest. Mind emberileg, mind politikailag „kisztiltűnek” tartja. „Pusztán a halálának, a vállalásának van pátosza, szépsége. Egyébként nincs egyetlen olyan beszéde s tette sem, mely valamelyes magasabb színvonalat jelezne. Mint teoretikus nem nyugőz le. Élete egy hűséges pártbürokratáé, aki méghozzá Berijához kötődött erősen. Nem lehet legendás figura.”

A honi kommunizmus sorsát érintő kulcsfontosságú és a Királyról való összképünket színező, befolyásoló fölismerések megfogalmazása és kimondása egybeesik a már a halálával is számot vető ember érzelem- és gondolatvilágával. Annak is része. Ezek a tisztán látni akaró vallomások az utolsó véleményei, állásfoglalásai ezekben a számára kardinális jelentőségű politikai kérdésekben. A *Napló* mintegy utolsó száz oldala híven tükrözi a csöndes megkönnyebbedést, sőt megnyugvást, ami ezekkel a tisztázásokkal vagy azok kísérleteivel – úgy tetszik – bekövetkezett nála. Személyiségét tekintve pedig Király István – a történelmi erők hatására (a súlyos betegséggel megtévezve) – akaratos főszereplőből elcsöndesedő és kicsit megnyugodó karakterszereplővé válik. Érdeklődve jön-megy (egyre többször kórházból kórházba, orvostól orvosig), legtöbbször már csak magánemberként. Beszélget, tájékozódik, figyel, gondolkodik. Már nem a korábban nagyon sokáig és nemritkán kínosan ortodox Király ez a személyiség, hanem olyan érdeklődő, sok mindent tisztázni kívánó értelmiségi, aki tudni szeretné például, mi lesz velünk, magyarokkal, de már nem vesz részt semmilyen politikai hullámszásban. Életében, felfogásában megjelenik valami a *belátás* tudományának és etikájának világából, amelyet oly sokat emlegetett életműve során.

S méltósággal viseli a nagybetegek fizikai, lelki és szellemi szenvedéseit. (*Magvető, 2017*)

